

Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai.

(II. közlemény.)

III. A második hadivállalat (1597).

Az 1595-ik évi hadjárat sikereit a következő évben a császári hadsereg nemcsak kihasználni nem tudta, hanem még a mezőkeresztesi csatában súlyos vereséggel is tetőzött be szereplését. A mulasztások helyrehozatala az 1597. évi hadjáratra¹ hárult, melynek fővezérletét a császár Miksa főhercegre bízta, ki tábornagyául Borgani Károly örgrófit választotta; az örgróf oldalán, mint hadsegéd, tűnik fel először Magyarországon Basta György, aki az 1597-i hadjáratban is fontos szerephez jut.² Főhadiszállásul Magyaróvár jelöltetett ki, hol gyülekeznie kellett a császári hadseregnek, mely Magyarországból 6.000 gyalogosra és 3.000 lovasra, Németországból 16.000 gyalogosra és 17.000 lovasra, az Egyház-államból pedig 8.000 gyalogosra számított.³ Borgani már július 1-én Magyaróvárra jött, míg Aldobrandini Bécsben várakozott a pápai hadakra, melyeket július első napjaiban Pozsonyban szállásoltatott el.⁴ Mikor azonban Miksa főherceg 400 főnyi testőrségével felkészült volt táborba szállani, Aldobrandini júl. 22-én Bécsből Pozsonyba jött, hol másnap átvette a pápai hadak fővezérletét, s azo-

¹ A hadjáratra *Cober* és *Istváni* összefoglaló elbeszélésén kívül lásd e fejezet 27., 48. és 69. jegyzeteiben hivatkozott irodalmat.

² V. ö. *Veress Endre*: Basta György hadvezér levelezése és iratai („Monumenta Hungariae Historica,” Diplomataria, v. XXXIV), Budapest, 1909, hol a 5.—18. lapokon lévő 5.—8. sz. akták az 1597.-i hadjáratban való szereplésére vonatkoznak.

³ Reszletes kimutatások a Vatikáni-könyvtár Urb. Lat. 1065. jegyű kódexében, a 454. lapon: „Nota del numero delle genti che si ritrova di havere S. M. C.”; a 455. lapon: „Il soccorso che danno i Principi et le Provincie dell’Alemagna all’Imperatore questo anno 1597.”; a 459. lapon: „Quantus et qualis exercitus sit in castris pres. a. 1597.”

⁴ U. ott. Urb. Lat. 1065., pp. 428., 444., 458: „Avvisi di Roma“ jul. 15.—26. és 29.-i számai.

kat júl. 26-án Magyaróvárra vezette.⁵ A pápai hadak 39 századból állottak, melyek mindegyike, egy kapitány és egy hadnagy („alfiere“) vezetése alatt, a gyalogosokon kívül bizonyos számú lovasságot is foglalt magában.

Századok	Kapitányok:	Hadnagykok:	Gyalogosok	Lovasok
1.	Cesare Ricciardi	Andrea Gargetta	200	20
2.	Lazzaro Magnone	Francesco Ricci	200	20
3.	Tommaso Zambeccari	Galeazzo Fiaba	260	40
4.	Celio Parissani	Sinibaldo Leanori	200	25
5.	Antonio Vecchiarelli	Ottavio Brancaloni	280	20
6.	Col. Viviano Venazzi	Giov. Batt. Lemara	200	20
7.	Amico Amici	Girolamo Filipuzzi	200	6
8.	Bisaccione Bisaccioni	Giov. Batt. Bove	250	50
9.	Leonardo Chiogioni	Vetrulio Rocchi	255	20
10.	Pompeo Ferrari	Curzio Zanelli	225	18
11.	Ostilio Caraffa	Paolo Carara	150	14
12.	Raimondo Tomasoni	Giaufrancesco da Terni	200	10
13.	Marino Curciani	Alessio Silvestri	220	22
14.	Annibale Margarucci	—	200	12
15.	Vincenzo Santacroce	Domenico Domeniconi	200	14
16.	Bozzo Brozzi	Lodovico Cesari	200	15
17.	Niccolò Capponi	Carlo Masigni	260	12
18.	Ottavio Mazzincolo	Bartolomeo Matarazzi	240	9
19.	Fabio Biocchi	Tobia da Perugia	160	9
20.	Celso Celsi	Giulio Antichi	240	25
21.	Fulvio Salvi	Gian Antonio da Corneto	250	14
22.	Orazio Baglioni	Borgio Borgi	250	25
23.	Giov. Batt. Adamo	Cesare Chiamosini	180	12
24.	Sgriglio Sgrigli	Norio Rizzi	185	25
25.	Vinco Vinci	Pietro Regialdini	220	10
26.	Giulio Gualtieri	Taddeo Mattei	206	9
27.	Pompeo Cinelli	—	220	15
28.	Camillo Perolli	Domenico da Fabriano	200	18
29.	Orazio Barbone	Flaminio da Perugia	250	35
30.	Ettore Graziani	Francesco Soci	250	50
31.	Francesco Floriani	Alfonso Rossi	200	10
32.	Alessandro Ranieri	Marcello Crispolti	200	24
33.	Francesco Gambatelli	Cesare Angelini	150	10
34.	Bartolomeo Arnolfini	Fulvio Tracchia	180	24
35.	Niccolò Trossa	Antonio Miniati	220	8
36.	Vincenzo Rosati	Vincenzo Fermati	250	15
37.	Gasparo Ruggieri	Antonio Grazzini	200	12
38.	Giovanni Campeggio	Vincenzo Pugliolini	250	18
39.	Leonardo Matri	Dionisio Mingazzi	280	18
		Összesen:	8531	681

⁵ Urb. Lat. 1063. jegyű kódex 468. és 490. lapjain az „Avviso di Roma“ aug. 2-i és 13-i számai.

⁶ U. ott. 450—32. lapon: „Nota dei Capitani et Alfieri e Cavalieri che sono andati in Ungheria“, és a 458. lapon: „Nota dei Capitani spediti in Ungheria dalla Stà di N. S.“

E több mint 9.000 főnyi hadsereget Aldobrandini hat ezredre osztotta, melyek közül az első kilenc századot és az egész lovasságot foglalta magában, míg a többi öt ezred hat-hat századot számlált.⁷ A parancsnoki állásokat a következőképp osztotta szét: helyettes tábornokul Camillo Capizucchi nevezetett; az első ezred élére Flaminio Delfini állított tábornoki rangban; a többi öt élére pedig Celso Celsi, Carlo Malatesta, Bisaccione Bisaccioni, Ettore Graziati és Viviano Venanzi nevezettek ezredesi rangban.⁸ A pápai tábor főhadbírójává („uditore generale del campo“) Alessandro Cantucci, hadbírójává („sotto uditore“) Timoteo Martri, főfullajtárjává („forriero maggiore“) Alessandro Vecchi, fizető-mesterévé („pagatore generale“) pedig Marzio Alberici nevezetett.⁹ Aldobrandini vezérkara mellett, mint hadimérnökök, Federico Ghislieri ezredes¹⁰ és Pompeo Floriani kapitány¹¹ teljesítettek szolgálatot.

A pápai hadakon kívül még a császári hadsereg egy része, jelesül a vallonok 6.000 gyalogosa és 1.500 lovasa is Aldobrandini parancsnoksága alá rendeltetett, úgy hogy a pápai generalissimus hatásköre kb. 17.000 emberre terjedt ki.¹² Ezenfelül a Birodalom tartományaiból 4.000 gyalogossal és 2.000 lovassal, Magyarországból 6.000 gyalogossal és lovassal, Ausztriából 2.600 gyalogossal és 2.000 lovassal rendelkezett a császári hadsereg,¹³ melynek létszáma ilymódon 24.600 gyalogosra és 9.000 lovasra, összesen 33.600 főre emelkedett, 25 ágyúval és 4000 hadiszekérrel. Az akcióképesség tehát 50%-ban Aldobrandini vállain nyugodott, aki ehhez képest derekasan kivette részét a hadjáratból.

A hadjárat objektumait illetőleg csak lassan jegecesedett a végső elhatározás. Rudolf császár haditanácsa, Mátyás főherceg befolyása alatt, állandóan Buda visszafogla-

⁷ L. a római Altieri-levéltárban az Arm. D. L. 10. jegyű kódexet: „Libro di Flaminio Delfini“, p. 55., hol Delfini részletes tájékoztatást nyújt saját ezrede tisztikaráról is.

⁸ Delfini előbb idézett naplóján kívül a vatikáni Urb. Lat. 1065. jegyű kódex 468. lapján: „Avvisi di Roma“ aug. 2.-i sz.-a.

⁹ U. ott, 430. l.-on: „Nota dei Capitani et Alfieri“ stb.

¹⁰ V. ö. *Carlo Promis*, *Gl'ingegneri militari che operarono e scrissero a Piemonte* („Miscellanea di Storia Italiana“ XII. k.) Torino, 1871, 606—654. lapokon részletes életrajza, magyarországi szereplésének ismertetésével.

¹¹ V. ö. *C. Promis*, *Gl'ingegneri militari della Marca d'Ancona* (id. „Miscellanea“ VI. k.), Torino, 1685, 285—91. lapok, hol azonban tévesen van megjelölve magyarországi szereplésének kronológiája; Aldobrandini második vállalatában való részvételéről szól *Karlo Horvat*, *Vojne ekspedicije Klementa VIII u Ugarsku*, 129. l.

¹² Urb. Lat. 1065. sz.-ú vatikáni kódex 423. l.-ján: „Avviso di Roma“ júl. 16.-i száma.

¹³ U. ott, 459. l.-on: „Quantus et qualis exercitus sit in castris.“

lását tervezgette, melyet már 1594-ben Esztergom megvételeivel akart előkészíteni. Még Győr eleste sem hiúsította meg e tervet, melyet 1595-ben Mansfeld tábornagy akart megvalósítani, de halála miatt a császári hadsereg kénytelen volt beérni a félsikerrel. Sajnos, Esztergom visszavételével nem jutott előbbre a nagvszabású terv, mert Miksa főherceg fővezérlete alatt a Hadi-tanácsban újra felülkerekedtek Ausztria partikuláris érdekei. Ezekhez képest Basta György egy osztrák-határszéli fontosabb magyar vár visszavételét javasolta a főhercegnek,¹⁴ Achille Tarducci pedig egyenesen Aldobrandinit akarta hangolni Győr megvételeére.¹⁵ A császári hadsereg osztrák vezérkarának intenciója tényleg Ausztria hátvédjének biztosítékaként, Győr várára összpontosult, de kivételére nézve igen eltérőek voltak a tervek.

Miksa főherceg augusztus első napjaiban, a hadműveletek tervének megállapítása végett, haditanácsba hívta a tábornokokat s közülök elsőül Aldobrandinit szólította fel véleménye előadására. „Azt javasolom, — így szólt ő — hogy mindenekelőtt meg kell vizsgálnunk saját erőnket, a gyalogok és lovasok számát és minőségét, az ágyúkat és felszerelésünket, úgyszintén az élelmiszerek beszerzésének módját. Ha azután arra a meggyőződésre jutunk, hogy erőnk az ellenségét meghaladja, abban az esetben hasznosnak és illőnek tartanám, hogy Budát vagy Győrt vegyük ostrom alá; Buda megvívását könnyebbnek és nagyobb jelentőségűnek tartom, mert ezzel az ország fővárosa jut kezeinkbe és Győr elestét is előkészítenők... Ezért már Bécsben állítottam s most is azt a nézetet vallom, hogy elhibázott dolog volt Óvárra jönnünk, hanem Esztergomnál kellett volna táborba szállanunk, ahonnan az ellenség mozdulataihoz képest a Duna jobb- vagy balpartján, vagy egyszerre mind a két parton indíthattuk volna meg a hadműveleteket, akár védelmi állást foglalva el, akár támadlag lépve fel.”¹⁶

E javaslattal Aldobrandini, Mansfeld nyomdokaiba lépve, a helyzet magaslatára emelkedett; azonban, sajnos elszigetelten állott. Borgan ellenezte a haderő és a felszerelések vizsgálatát s feltételezván, hogy minden rendben van,

¹⁴ Módenai áll. lev. „Avvisi e notizie dall'estero“ 16. sz.-ú csomag: „Parere del Basta circa la guerra contra il Turco“.

¹⁵ Il Turco vincibile in Ungaria (Ferrara, 1598) c. művének Aldobrandinihez 1597-ben írt ajánlólevelében: „...ricuperi quest'anno Ghia-varino, posto il più importante...“

¹⁶ A Vatikáni-lev. „Lettere particolari“ IV. köt., 161. sz., Aldobrandini aug. 6-i jelentése; v. ö. Aldobrandini Ferenc János hadijelentései, fordította és közölte Lukcsics József, „Pápai Lapok“ 1901. évf. március 17-i számában.

azt sürgette, hogy azonnal meg kellene kezdeni a hadjáratot. Legközelebbi feladat gyanánt Pápa és Szentmárton megvívását ajánlotta, aztán Győr ostromára kerülne a sor, s ennek visszaszerzése után Komáromba menne a tábor, ahol a további teendőket a törökök mozdulataihoz képest állapítani meg. Aldobrandini szót kért, hogy észrevételeit megtehesse. Szerinte szegyenletes dolog volna, ha a császári sereg, melynek működése elé nagy várakozással néz a keresztény világ, erejét Pápa ostromára pazarolná; e vár ugyanis nagyobb ellenállást fejthet ki, mint látszik, minél fogva a haszon és dicsőség, mely siker esetében várható, nem áll arányban a veszteséggel és a szégyennel, melyet a kudarc maga után vonhatna. E mellett figyelmeztette a tanácsot, hogy mihelyt a sereg a Dunától eltávozik, az élelmezés körül, mint a múlt évek tapasztalása igazolja, zavarok állanak be.

A haditanácsban résztvevő többi hadvezérek mind Borgan javaslatát támogatták, s már Miksa főherceg azzal összhangban mondta ki a határozatot, mely Pápa megvívását tűzte ki a hadjárat első feladatául, mintegy előkészítésként Győr ostromának. Aldobrandini erre kijelentette, hogy ő kötelességéhez képest őszintén feltárta véleményét, de a hozott határozat után Őszentsége hadaival követni fogja a főherceget.¹⁷

Pápa várának¹⁸ keletkezése a XV. század első harmadába nyúlik vissza, mikor is a Tapolca folyó jobb partján a Garay-család egy várpalotát építtetett, mely az akkori építészeti divatnak megfelelő négyszögű alapformájával, ugyancsak négyszögletes donjonjával és szerkezete nemes egyszerűségével még 250 év múlva, a barokk-kor megváltozott ízlése közepette is ki tudta vívni egy szakértő olasz tetszését.¹⁹ Már attól kezdve előbb jobbágyfalu, majd népes város keletkezett körülötte, hová Mátyás király is palotát építtetett magának: miként a várpalotát, úgy a várost is egy-egy palánkóv kerítette, melyek eleinte teljesen megfelelték a helység minden hadászati jelentőségétől mentes polgári életfunkciójának. Szulejmán szultán 1543-i hadjárata alkalmával azonban Pápa végvári szerepe megkezdődik, s ettől kezdve megerősítése és védőműveinek tökélete-

¹⁷ V. ö. *Horváth Mihály*, Magyarország története, III. k., 356. l., *Fraknói*, Magyarország összeköttetései a Szentszékkal, III. k., 242. l.

¹⁸ A vár építészeti történetét l. *Maggiorotti*, id. műve 255—59. lapjain; v. ö. *Horváth Elek és Tóth Endre*: Pápa város multja, jelene és környéke; Pápa, 1956.

¹⁹ *Sempliciano Bizozzero*: Notizia particolare dello stato dei Regni d'Ungheria, Croazia e del Principato di Transilvania (Bologna, 1867), p. 45.

sítése állandóan foglalkoztatja a várost, az országgyűlést és a bécsi Hadi-tanácsot. Első ízben Martonfalvay Imre, alig hogy 1544-ben várkapitánnyá neveztetett, vállalkozott némi erősítési munkálatok eszközzésére, melyekről ő maga szolgál a következő felvilágosítással: „Ez időben megösmervén, hogy kevés néppel nem vagyok elég a nagy pusztá Pápa városának óltalmazására ez hitvány palánk mellett, elhagyám a vár épületeit, s a várost kezdém először építeni, honnét a várat óltalmazák. A várost kissebben szakasztám, palánkját fölállatám, fonatám és sároztatám gyorsasággal, aztán az árokját is megásatám, csak maroknyi kevés néppel... a város épületét végezönk, mind árokjával, bástyáival egyetemben. Aztán a vár környül való hitvány palánkot is jó bástyákkal második esztendő fordulatján újólán megépítém jó módon.”²⁰ Pápanak Martonfalvaytól nyert formája tükröződik Houfnagelnek²¹ 1617-ben, de nem természet után az akkori állapotot feltüntető, hanem kétségkívül korábbi ábrázolás alapján készült rajza, mely mind a várnak, mind a városnak gerendákból készült s földdel feltöltött palánkját a rondellákkal erősített védővek középkori stílusában szemlélteti. E védőművek azonban, a harci technika fejlődése következtében, már formájuknál fogva sem voltak alkalmasak kellő védelem biztosítására, miért is a magyar országgyűlés már 1556-ban és 1559-ben törvényekkel rendelte el erősítésüket, melyet Francesco Benigno hadiépítészeti főintendáns eszközölt.²² E munkálatok azonban egyelőre csak a régi palánkok mögé emelt földtöltésekben határozódtak,²³ úgy hogy a vár még 1575-ben is a Martonfalvaytól nyert formájában állott, mint azt Fulgenzio Turco és Bernardo Magno hadimérnököknek akkor készült alaprajza (6. ábra) bizonyítja, mely a meglévő állapoton kívül egy újonnan építendő bástyaöv tervét is szemlélteti.²⁴ E rajz szerint a régi vár északkeleti sarkán álló s mastioval ellátott várpalota négyszögű palánkjának sarkain egy-egy

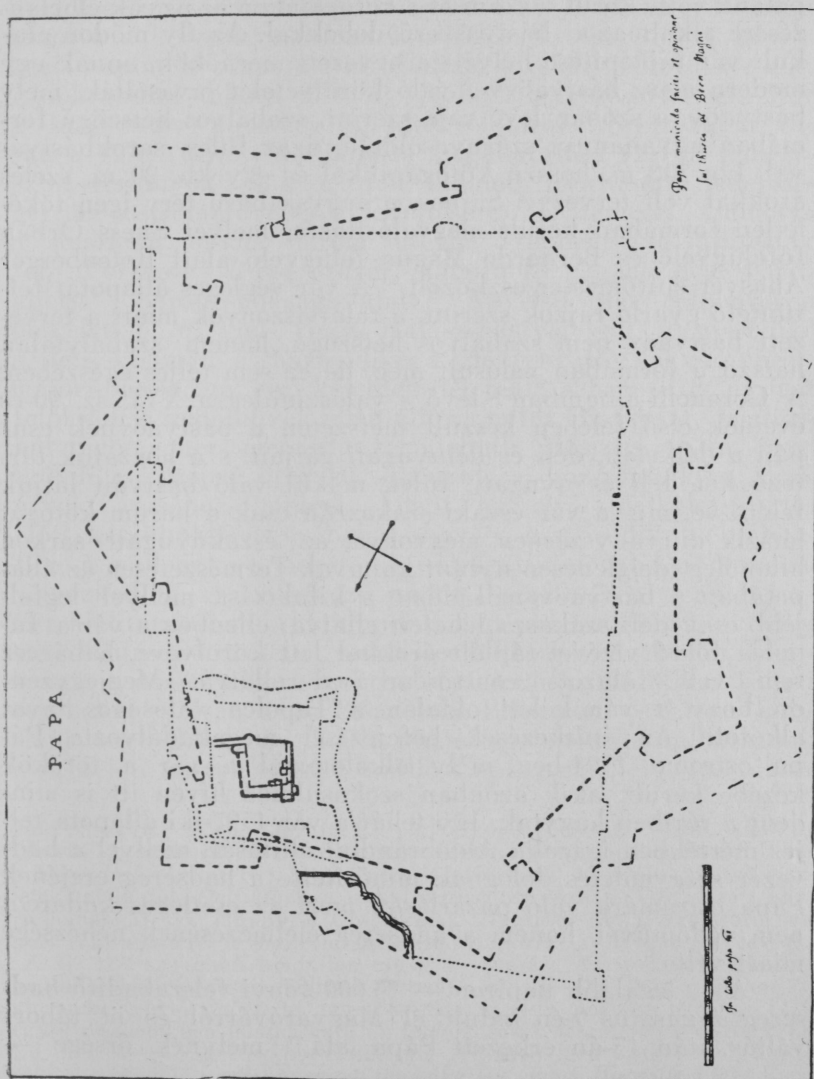
²⁰ Szabó Károly és Nagy Imre: Magyar történelmi évkönyvek és naplók („Monumenta Hungariae Historica”, Scriptorum XXXI. k.), Budapest, 1881, 150—152. l.

²¹ Georigius Braun és Franciscus Hohenbergius: Civitates orbis terrarum (Coloniae, 1618), v. VI. tav. 46.

²² A bécsi Hofkammer-Archiv „Hungarica” 1558. évi 253. sz.-ű regeszta-kötet 124. l.

²³ Ez építkezésekről felvilágosítással szolgálhatna *Maggiorotti* id. mű 255. lapján minden forrásjelzés nélkül hivatkozott, s állítólag 1568 körül készült „Delineatio Papae C. Guidonis S. Georgio” c. kiadatlan alaprajz.

²⁴ A bécsi Kriegsarchiv, Kriegsraht Hungarica 165. k. 168. l.; hol, valamint a 159. k. 237. l.-án, szó van Magno 1574.- és 1576.-i pápai szerepléséről is. A 165. k.-ben levő alaprajzról tőlem készített másolatot első ízben *Maggiorotti* id. műve 69. ábráján közölte.

6. Pápa vára F. Turco és B. Magno tervén.
(L. A. Maggiorotti: Architetture militari II.)

bástyaszerűen képzett dob állott, míg a kastélyt és várost egy kb. 540 m. hosszú és 250 m. széles téglány alapidomú falpánc vette körül sarkain és a kötőgátakon az ágyúk elhelyezésére alkalmazott bástyaszerű dobokkal. Az ily módon alakult vár újjáépítése helyett a nevezett mérnökök, annak egy modern olasz bástyaövvvel való körülvételét javasolták, mely bástyaöv, a szóban levő rajz szerint, szabályos hétszögű formában ugyanannyi szárnyasoldalú, azaz füles sarokbástyával, kb. 300 m. hosszú kötőgátakkal és egy kb. 20 m. széles árokkal volt tervezve. Sajnos, e nagyszabású terv igen tökéletlen formában került megvalósításra, melyet Suess Orbán főfelügyelő és Bernardo Magno felügyelő alatt Rotenberger Ahasvér építómester eszközölt.²⁵ A vár végleges állapotát feltüntető gyarló rajzok szerint, a talajviszonyok miatt a tervezett bástyaöv nem szabályos hétszögű, hanem szabálytalan hatszögű formában valósult meg, de ez sem teljes egészében. A Coronelli-albumban²⁶ levő s valószínűleg a XVI. sz. 90-es éveinek első felében készült metszeten a bástyaövnnek csupán a délkeleti, déli és délnyugati gátjait, s a hozzájuk tartozó két déli és nyugati, fülek nélkül való bástyáit látjuk felépítve, míg a vár északi szakaszán csak a három kötőgát látszik durványszerűen megvonva, az északnyugati sarkon hihetőleg ideiglenesen nyitott kapuval. Természetesen ez állapotában a bástyaöv nélkülözte a kifalazást, mellyel legfeljebb csak déli szakasza lehetett ellátva; ellenben a vár a Tapolca folyó vizével táplált árokkal lett körülvéve, habár ez sem volt falazott controscarpával ellátva. Megjegyzendő, hogy a vár keleti oldalán a Tapolca valóságos tavat alkotott. Az építkezések befejezését megakadályozta Pápa ostroma 1594-ben, mely alkalommal a vár a törökök kezébe került, akik azonban szokásukhoz híven itt is mindent a régiben hagytak. Így tehát a vár 1597-iki állapota teljes mértékben igazolta Aldobrandini állítását, mellyel a hadvezér szégyenletes dolognak minősítette a hadsereg erejének Pápa ostromára való pazarlását, mert az esetleges kudarcot nem védőművei, hanem a hadsereg élelmezésének nehézsége miatt vélte.

A — legalább papíron — 53.600 főnyi felszabadító hadsereg augusztus 9-én indult el Magyaróvárról és öt táborváltás után 13-án érkezett Pápa alá,²⁷ melynek őrsége —

²⁵ Az idevonatkozó adatokat lásd *Pataki* id. különnyom. 26. és 27. lapján.

²⁶ *Vincenzo Coronelli: Corso geografico universale* (Venezia, 1692), tav. 76.

²⁷ Pápa ostromának forrásait illetően Aldobrandini jelentései *Lukacsics* idézett fordításában 1901-től a kutatók rendelkezésére álltak. Ezekon kívül elsődrendű, ezideig fel nem használt forrással szolgál a vatí-

Aldobrandini értesülése szerint — 600 gyalogosból és 200 lovasból állott.²⁸ Az ütközetmenetben az olasz csapatok képezték az utóvédet s mire a mocsaras átkelőn térdig érő vízben gázolva a helyszínre érkeztek, éjjelre járt az idő. A következő napon a csapatok elfoglalták kijelölt táborhelyeiket; Aldobrandini tábora a tótól jobbra helyezkedett el. Bár a keresztény hadsereg minden oldalról körülzárta a várat, a 15-én tartott haditanács megállapítása szerint a helyszíni viszonyok csak a déli oldalon nyújtanak lehetőséget az ostromműveletek kifejtésére. E ténnyel számolva a huszont ágyút három ütegbe csoportosítva állították fel, Ferrante Rossi tűzér tábornok („generale d’artiglieria”) parancsnoksága alatt.²⁹ Az első üteg célpontja a délkeleti ú. n. Vizi- vagy Halász-bástya volt, a másodiké a déli kötőgát, a harmadiké a délnyugati, vagyis Város-majori-bástya; az első két üteg dél felől, a harmadik nyugat felől volt a védőművek ellen állítva, mint ahogy azt Orteliusnál Siebmacher metszete szemlélteti. Másnap, 16-án, megszólalt a középső üteg öt ágyúval, s hozzáláttak a futóárkok ásásához, melyek közül az első (délkeleti) üteg előtt készültekbe a svábok („suevi”), a második (déli) előttibe a vallonok, a harmadik (nyugati) előttibe a franciák helyezkedtek. A következő napon, azaz 17-én reggel tartott haditanácsban Aldobrandini a pápai hadaknak akcióba való állítását követelte, s erélyes fellépésével sikerült kicsikarnia a német tábornokok befolyása alatt álló Miksa főherceg beleegyezését, hogy Bisaccione Bisaccioni és Ettore Graziani ezredeikkel egy önálló támadóoszlopot formálhassanak a délkeleti bástya ellen, Camillo Capizucchi helyettes tábor-

káni könyvtár „Urb. Lat. 1065.” jegyű kódexének II. kötete, ahol az „Avvisi”-k egykorú s az ostrom eseményeit nyilvántartó száman kívül a helyszínről keltezett több jelentés is olvasható. Azonfelül beces részletek találhatók *Delfin*-nek a római Altieri-lev.-tárban levő idézett *Diáriumának* 55—55. lapjain, s *Ghislier*-nek „Trattato che il difensore non può contrabattere le batterie dell’espagnatori” (a torinói áll. lev.-tár „Z. II. 52.” sz.) című kiadatlan műve 19. lapján. Az irodalmat illetőleg az eddig kizárólagosan használt *Istvánfi* (id. mű 454—56. l.) mellett figyelembe vehető *Cóber* (id. mű 174—180.) is, akik előadása azonban csak egyes részleteikben használható. A feldolgozások tekintetében a *Horvát-é* (id. mű 64—80.) és *Fraknoi-é* (id. mű, III. 254.) igen szűk szavú, habár sokkal nagyobb forrásanyaggal rendelkeztek, mint *Horváth Elek*, Pápa végvári szerepe a XVI. században („Magyar Katonai Szemle”, 1956. évf. 205—18. l.), akinek előadását az előtte ismeretlen források alapján lényegesen módosítottuk.

²⁸ L. *Lukács*-nál Aldobrandini 12. sz.-ú jelentését.

²⁹ Urb. Lat. 1065. vatikáni kódex 544—46. l. Aldobrandini adjuvánjának Bernardino Rossihoz írt részletes tudósítása „Dal Campo di Papa 21 agosto 1597”, mely az eddig ismert források közt a legkimerítőbb.

nok parancsnoksága alatt.³⁰ Ugyanakkor Rosbourg császári tábornok is felhatalmazást nyert, hogy a maga részéről a délnyugati bástya ellen hasonló támadóoszlopot alkothasson, melyet — a magyarok szándékos mellőzésével — németekből, vallonokból és franciákból állított össze. A haditanács után, Aldobrandinival egyetértve, Rossi újra munkába állította a tüzérséget, úgy hogy az első ütegből hat, a másodikból kilenc ágyú megkezdte a tüzet szórni kizárólag a Vizi-bástyára összpontosítva.³¹ De mialatt délkelet felől Federico Ghislieri megindította az Aldobrandini helytartójának, Capizucchinak rendelkezésére bocsátott két pápai ezred számára a fedezékek és árkok készítését,³² az olaszok dicsőségére féltékeny Rosbourg, a maga számára akarván ragadni a győzelem pálmáját, a délnyugat felől csatarendbe állított támadóoszlopot még aznap délután gyors rohamra parancsolta.³³ A császári hadvezér e gesztusa, kétségtelenül a bátorság és lelki-erő nagy gesztusa, elhamarkodottnak bizonyult, mert a török védőőrség, a támadók oszlopában nagy veszteséget okozva, a rohamot rövid idő alatt visszavetette. A visszavonult ostromlók a délnyugati bástyával szemben, a második és harmadik üteg között, ütöttek tábort, megőrizve szilárd egységüket Basta György parancsnoksága alatt, akire Rosbourg a további műveletek irányítását bízta.³⁴

A 17-i roham erősen megtépázta a császári hadvezérek önhittségét, amihez csakhamar hozzájárult az ostromlók csüggedése az egyre sűrűbben érkező hírek hallattára, hogy Mehemed Satergi basa 10,000 főnyi haddal közeledik a vár felmentésére. Ily körülmények között előtérbe nyomult Aldobrandini alakja, s a további ostromműveletek súlypontja a pápai seregből toborzott rohamoszlopra hárult, melynek parancsnoka, Capizucchi tábornok, magához ragadta az ostromba állított hadak irányítását.³⁵ Kívánságához képest a tüzérség parancsnoka, Ferrante Rossi, 18-a reggelétől mind a három ütegből szakadatlanul tizennyolc ágyúval lövette a

³⁰ Aldobrandini 12. sz.-ú jelentése és az Urb. Lat. 1065.-i kódex imént idézett tudósítása.

³¹ Urb. Lat. 1065. sz. kódex 544. l.-án Aldobrandini adjutánsának tudósítása.

³² Ghislieri, id. Trattato-jának torinói „Z. II. 52.” sz. kódex 19. l.

³³ Urb. Lat. 1065. sz. kódex 545. l., „Avvisi di Roma” szept. 6.-i sz. Szól róla Istvánfi és Cober is; dátumával Aldobrandini adjutánsának hivatkozott tudósítása szolgál.

³⁴ Urb. Lat. 1065. sz. kódex 544. l., Aldobrandini adjutánsának tudósítása.

³⁵ Ez Aldobrandini segédtisztjének a 29. sz. jegyzetben idézett tudósításából nyilvánvaló, aki Capizucchi oldalán részi vett az ostrom további eseményeiben, amelyeket sokkal részletesebben beszél el, mint maga Aldobrandini.

vár védőműveit, mialatt a két támadóoszlop, valamint a három üteg előtt levő harcvonalt egyre közelebb vitte állásait a vár árkához, melyet az ostromlók 19-én d. u. 2 órakor értek el. Ekkor Rossi beszüntette az ágyútüzet, s kezdetét vette a roham, mely a két támadóoszlopból indult ki az illető bástyák ellen, egy időben és ugyanazon rend szerint. Mindenekelőtt 20 olasz és 20 német vitéz, kiket a délkeleti támadóoszlopból Capizucchi, a délnyugatiból pedig Basta György jelölt ki, a Vizi- és a Városmajori-bástya előtt a várároknak átkelésre alkalmas hely kereséséhez látott, majd mindkét részről 100—100 ember rendeltetett a hidak verésére³⁶ és az átkelés biztosítására. Aztán rohamra fejlődött a két támadóoszlop, melyek közül a délnyugatit az Istvánfitól említett Raditius százados vezette, a délkeletit pedig, saját állítása szerint, Federico Ghislieri.³⁷ Ghislieri rohamoslopát Bisaccione és Graziani ezredeiből válogatott 200—200, összesen 400 gyalogos alkotta.³⁸ A roham heves ellenállásra talált, minek következtében a Raditius-oszlop hátrálni kénytelen, azonban e válságos pillanatban a Ghislieri-oszlopnak sikerült erőt vennie az ostromlottakon, akik a védőműveket elhagyva a várkastélyba vonultak vissza.³⁹ Mikor Radicius a bástya fokára tűzte a zászlót, Ghislieri gyalogosai birtokukba vették a védőműveket, melyek megszállására Capizucchi tábornok sietett, a pápai hadakból hozott legénységgel. Az éj már leszállott, mindazonáltal Capizucchi megtette az előkészületeket a várkastély megvívására; de mialatt a lövőállások készítése és az ütegek felállítása folyt, a törökök kitűzték a fehér zászlót s fegyverszünetet kértek, a megadás feltételeinek megbeszélése végett. Másnap, 20-án, megtörtént Pápa átadása Semender pasa részéről Capizucchi kezeibe, az őrség szabad elvonulásának feltételével.⁴⁰

Pápa megvételéért Aldobrandini hadseregéből mintegy ötszáz olasz áldozta fel hősiesen életét, akik közül a 19-i rohamban tizenhárman lelték halálukat; igen nagy azon-

³⁶ Itt részletesebb Aldobrandini 12. sz. jelentése, mely szerint a hidak veréséhez az árkot egyes helyeken fel kellett tölteni.

³⁷ Id. Trattato-ja a torinói lev.-tár Z. II. 52. sz. kódexe 19. l.-ján: „... fatta la breccia ed assalto guidato da me, lo sforzassimo il secondo giorno...”

³⁸ Aldobrandini 12. sz.-ú, és adjutánsának aug. 21.-i idézett jelentése.

³⁹ Az előbbi jegyzetben hivatkozott jelentéseken kívül lásd Ghislieri Trattato-jának a köv. jegyzetben idézett passzusát.

⁴⁰ Ghislieri, Trattato: „... i Turchi ritirati nel piccol castello, la notte seguente si arresero a Camillo Capizucchi che preparava la batteria.”

ban azok száma, akik vérüket hullatták a vállalatért.⁴¹ A táborban ezúttal is borzalmas pusztítást okozott a ragály, mely Aldobrandinit sem kímélte meg, a vállalat hősenek, Capizucchinak pedig életét követelte.

Augusztus 21-én Vincenzo Gonzaga mantovai fejedelem, aki július 27-én indult volt el segélycsapatával, megérkezett Pápára.⁴² hol a császári tábor a vállalat folytatására készülődött. Miksa főherceg Székesfehérvár vagy Veszprém ostromát tervezte, a császártól azonban parancs jött Győr megvívására.⁴³ E császári rendelet voltaképp Aldobrandini eredeti tervének felkarolása volt, de a pápai hadvezér — betegsége miatt — nem vehetett részt kivételben, s helyettesítésére Flaminio Delfini kapott megbízatást.⁴⁴

Augusztus 27-én elhagyta Pápát a császári hadsereg, melynek hátvédje a mantovai fejedelem parancsnoksága alá helyeztetett: 30-án átkelt a Rába folyón, mely alkalommal török lovasság rajtaütött, de a hátvédnek sikerült szétszórnia a támadókat.⁴⁵ Másnap Magyaróvárra érkezett, hol szeptember 7-ig maradt, miközben megtette az előkészületeket Győr vára ostromára.⁴⁶ Másnap már Győr alatt állott a kb. 26,000 főre apadt császári hadsereg, melyben a Delfini parancsnoksága alatt álló pápai segélyhad 5,000 embert számlált.⁴⁷ Viszont feladata jóval nehezebb volt, mint a hadjárat első fázisában, mert a megostromlandó várnak, habár őrsége mindössze 2.000 főre rúgott, védőképessége oly tökéletes és modern erődítményekben nyugodott, hogy velők szemben a korabeli ostrom-technika is hátrányban állott.⁴⁸

⁴¹ Vatikáni levél, Lettere particolari, v. IV, fol. 155: „Lista dell'uomini morti e feriti nell'assalto di Papa sotto il dì 19 d'agosto 1597.”

⁴² Mantovai áll. levél. ASG. jegyző kötege, 588. sz. alatt *F. Cardì*: Relazione al S.-mo duca Vincenzo di Mantova del secondo viaggio che fece in Ungheria l'anno 1597.

⁴³ Urb. Lat. 1065, f. 455: Avvisi di Roma, szept. 6.

⁴⁴ Libro di F. Delfini, p. 55: „...io hebbi occasione d'essercitar l'autorità sopra tutta la gente senza presenza de'superiori.”

⁴⁵ *Cardì*: Relazione, mely ismerteti a Pápa alól való elvonulás és a magyaróvári táborozás eseményeit.

⁴⁶ V. ö. *Veress*: Basta levelezése. I. k., 9. l. 5. sz. alatt levelét, melyet Óváról szept. 5.-én írt Miksa főhercegnek.

⁴⁷ Urb. Lat. 1065, f. 565: Avvisi di Venezia, szept. 15; f. 601: Avvisi di Roma, okt. 1., mely szerint a lovasság létszáma 10,000 fő volt.

⁴⁸ V. ö. *Maggiorotti—Banfi*: Győr vára, „Hadtört. Közl.” 1955. évf. 1—45. ll. — Győr ostromára lásd: *Kozics László*: Győr vár 1594-től 1598-ig, „Hadtört. Közl.” 1891. évf. 685. s. k. ll., hol fel vannak sorolva a nyomtatásban megjelent források. A kéziratban maradt források közül összefoglaló előadással szolgál Ghislierinek az id. torinói kódexben levő Discorsi militari c. műve, melyből több ide vonatkozó részletet közölt *C. Promis*, Miscellanea di Storia Patria XII. kötete (Torino, 1871) 609—610. lapjain. Nagymennyiségű s eddig fel nem használt anyag található a vatikáni könyvtár Urb. Lat. 1065. számú kódexében összegyűjtött római és velencei Avviso-k számaiban, melyeket a maguk helyén idézünk.

Másnap, 9-én, a mantovai fejedelem, a tüzérség parancsnokával, Ferrante Rossival és Giorgio Bastával, ama lövőállások felderítésére küldetett, melyeket az 1594-iki ostrom alkalmával Szinán basa készített volt, honnan az Ercole Rosa kapitánytól vezetett lovas század rövid, de drámai mozzanatokban gazdag harcban, melyben a fejedelem unokaöccse, Cesare, halálát lelte, a török őrséget megfutamította.⁴⁹ Következésképp a gyalogság megszállotta a várat délről és nyugat felől záró sáncokat, míg a lovasság a vártól keletre helyezkedett el, az ezen irányból érkezendő segítség meghíúsítására. Ebben a helyzetben a hadműveletek, a lovasság állandó portyázásain kívül, a gyalogság állásainak kiterjesztésére és tökéletesítésére szorítkoztak, melyet a rossz időjárás és kitartó esőzés jelentékenyen gátolt. Végre is sikerült ütegeket vontatni a vártól észak-nyugatra fekvő szigetre, s hathatós közreműködésük mellett szeptember 16-án felégették a vár dunai hajóhídját, miáltal az ostromzár teljessé vált.⁵⁰ Általános volt azonban a vélemény, hogy a vár az év folyamán meg nem vívható, mindazonáltal el voltak tökéelve az ostromzár hathatós fenntartására.⁵¹ De az ostromlottak sem télenkedtek: 20-án egész nap ágyúzták a gyalogság állásait, s 21-én és 25-én ismételt kirohanásokat intézve, nagy károkat okoztak az ostromlók soraiban. E veszteségekhez hozzájárult a császári sereg állandó apadása a zsoldosok szökdösése következtében, úgy hogy, bár 23-án 4,000 német gyalogos érkezett a táborba, az ostromlók létszáma 25-én este már nem haladta meg a 25,000-et. E helyzetben a beteg Aldobrandini még aznap magához hívatta kapitányait, s kötelezte őket az eleinte csak október végéig zsoldba fogadott pápai segélyhadak visszatartására, egészen a vállalat befejeztéig.⁵² De nemcsak emberanyagban, hanem ostrom-szerekben is nagy volt a hiány: a vízesárok feltöltésére ugyan rendelkeztek 600,000 fél-zsák („mezzi sacchi“) homokkal, de ennek kevés hasznát látták a szükséges rőzse- és fa-anyag hiánya miatt. Az ostromlók egyetlen jelentékenyebb művelete a következő napokban a Fehérvári-kapu előtt levő várhíd felégetése volt szept. 27-én, mi által sikerült véget vetniök a törökök kirohanásainak. Egyébként kitartóan folytatták a várívásnak, Basta szavai

⁴⁹ Urb. Lat. 1065, f. 611: Avvisi di Venezia, okt. 4., azonfelül *F. Cardì*: Relazione, hol kimerítő elbeszélése olvasható.

⁵⁰ *Ghislieri*: Discorsi militari, f. 47., idézve *Promis*, Miscellanea, XII. k., 609. l.

⁵¹ Urb. Lat. 1065, f. 601: Avvisi di Roma, okt. 1. számában: „ten-gono non potere quest'anno conquistar quella piazza, ma bene a stringerla.“ — Lásd Basta szept. 17-én kelt levelét a bécsi Haditanácsnak, *Veress* id. mű, I. k. 11. l. 6. sz. alatt.

⁵² Urb. Lat. 1065, f. 621: Avvisi di Roma, okt. 11. sz., mely közli a győri táborból szept. 26-án kelt részletes tudósítást.

szerint, „con forti et trincere et non con batteria“ való módszerét,⁵³ csakhogy a kitartást egyre lohasztotta a táborban dülő ragály, mely naponta 20—25 ember életét követelte, minek következtében a hadsereg létszáma október 3-án 20,00 főre apadt le.⁵⁴ Ily körülmények közt vették hírért, hogy a budai pasa 80,000 (?) emberrel elindult a vár felmentésére, mire Miksa főherceg 10-én haditanácsba szólította a vezérkart. A haditanácsba elvitette magát az ágyban fekvő Aldobrandini is, aki Federigo Ghislieri sugalmazására az ostromzár folytatását javasolta,⁵⁵ de a főherceg a többség véleményét karolva fel, elrendelte a császári seregnek a Csallóközbe való vonulását.⁵⁶ A felmentő török sereg, mely 9-én elfoglalta Tata várát, oly gyorsan haladt, hogy előőrsei 11-én már Győr alá érkeztek, úgy hogy még aznap a császáriak a győri táborra, s innen a Csallóközbe vonultak, mialatt a pápai segélyhadakból alakult hátvéd fedezte a visszavonulást a törökök állandó támadásai közben.⁵⁷

Október 12-én a császári hadsereg a komáromi várban szállott meg, s az itt tartott haditanács elhatározta, hogy nyílt csatában fognak megmérkőzni az ellenséggel.⁵⁸ A beteg Aldobrandini Komáromban maradt, a mantovai fejedelem pedig Prágába utazott, de a 3,400 főre apadt pápai segélyhadak Flaminio Delfini vezetése alatt a császári sereghoz csatlakoztak, mely a visszavonuló törökök nyomában haladva, 22-én Esztergom alatt ütött tábort.⁵⁹ Másnap felszedvén a tábort, Vác védelmére sietett, melytől északra kb. egy mérföldnyi távolságban állapodott meg 24-én; itt játszódtott le az 1597. évi hadjárat epilógusa.⁶⁰ A török sereg csak novem-

⁵³ V. ö. az Avvisi di Roma id. okt. 11. sz.-án kívül Urb. Lat. 1065, f. 645: Avvisi di Venezia, okt. 18. sz.-át: „impadronirsi di quella piazza col mezzo dell'assedio che con la forza d'armi...“

⁵⁴ Urb. Lat. 1065, f. 640: Avvisi di Roma, okt. 28. sz., mely közli a győri táborból okt. 5.-án kelt részletes jelentését.

⁵⁵ Ghislieri, Discorsi, f. 47: „si tenne consiglio el il mio parere fu questo che diedi in scritto instato da Gio. Franc. Aldobrandino mio generale...“

⁵⁶ Urb. Lat. 1065, f. 654: Avvisi di Roma, okt. 25., f. 665: Avvisi di Venezia, okt. 25.

⁵⁷ Ghislieri, Discorsi, f. 50: „... la retroguardia toccò a noi altri italiani che nel disfare il ponte fossimo combattuti dalle Sciacche (sajka) del Danubio e da poca fanteria e cavalleria...“

⁵⁸ Urb. Lat. 1065, f. 665: „Copia di lettera scritta dal Campo imperiale, sotto Comar li 22 d'Ottobre, dal S. Segretario del S. Gio. Aldobrandini“; f. 672: Avviso di Roma, okt. 29.

⁵⁹ Urb. Lat. 1065, f. 710: Avvisi di Roma, nov. 8., mely közli az esztergomi táborból okt. 25.-án kelt tudósítást.

⁶⁰ Erre nézve összefüggő előadással szolgált Bastának nov. 4.-én kelt levele a mantovai fejedelemhez, *Veress* id. mű. I. k. 14. l., 7. sz. alatt, és *A. Tarducci*: La battaglia appresentata dal Basta ai Turchi vicino Vaccia nel 1597 (Ferrara 1598) c. művében. A részletekre lásd a köv. jegyzetekben idézett forrásokat.

ber 2-án érkezett Vác alá, melytől délre állást foglalván, még aznap egy kb. 3500 főnyi lovas hadosztályt küldött a császári tábor felderítésére, minek következtében heves ütközet fejlődött, mely három óráig tartó küzdelem árán megtisztította a harcteret a törököktől. Ellenben ugyanazon nap éjjelen Miksa főherceg ajánlatosnak vélte Vác kiürítését, hová 3-án reggel bevonult a török sereg,⁶¹ melynek lovassága egész napon háborgatta az állásaikat makacsul védő császáraikat. A döntő ütközet 4-én történt, mikor is 11 óra tájban a 30,000 főnyi török sereg három harc vonalba fejlődve állást foglalt a 13,000 gyalogból és 7,000 lovasból álló császári sereggel szemben. A harctér kulcsa a császári tábortól keletre emelkedő magaslat volt, mely ellen 3,000 török lovas támadást intézett, elkergetve az alatta táborozó vallon lovasságot. Basta azonban nyomban visszaszerezte a magaslatot, melynek védelmére ezután Flaminio Delfini rendeltetett a pápai gyalogság egy részével. A törökök nem hagyták annyiban a dolgot, s 2,000 lovas újra megtámadta a Delfinitől őrzött magaslatot, kinek segítségére Ghislieri küldetett a pápai gyalogság másik részével,⁶² mindazonáltal a pápaiak érzékeny veszteséggel kénytelenek voltak meghátrálni, s a magaslaton táborozó német gyalogezreddel egyesülve csak alkonyatkor sikerült visszaszorítaniok a támadókat. Másnap, 5-én, egy óra tájban a török lovasság a magaslat ellen újra támadást intézett, melyet a pápai gyalogság győzelmesen vert vissza. A két tábor 6-án és 7-én farkasszemet nézett egymással, s a törökök ismételt kiütései sem bírták rá Miksa főherceget, hogy a megállapított tervhez képest nyílt csatába szálljon az ellenséggel. Ezt látva, 8-án fegyverszünetet kértek a törökök, 11-én pedig elhagyták a csatateret.⁶³

Ezzel le is zárult az 1597-ik évi hadjárat, s a császári hadsereg Komáromba vonult, honnan a lábadozó Aldobrandini, november 22-én vett hírek szerint, mindössze 2,000 főre apadt segélyhadával Pozsonyba készült utazni, hogy visszatérjen Itáliába.⁶⁴ Bécsből 29-én nyert értesítés szerint már

⁶¹ Urb. Lat. 1065, f. 765: „Copia di lettera scritta dal Campo imperiale sotto Vaccia, li 3 novembre 1597“; f. 762: Avvisi di Venezia, nov. 22.

⁶² Ghislieri: Discorsi militari, f. 116, mely kiegészíti Bastának egyébként részletes előadását.

⁶³ Urb. Lat. 1065, f. 779: „Dal Campo in Ungheria li 9 Novembre“ és li 11 dello stesso mese“ írt levelek; f. 776: Avvisi di Roma, nov. 29.; f. 785: Avvisi di Venezia, nov. 29.

⁶⁴ Urb. Lat. 1065, f. 809: Avvisi di Venezia, dec. 6.; f. 821: Avvisi di Roma, dec. 15.

Pozsonyt is elhagyta volt,⁶⁵ s hadából Federico Ghislierivel csak néhány tiszt maradt Magyarországon, akik a következő évben Győr visszafoglalásánál jelentékenyen közreműködve igyekeztek kiköszörülni a második hadjárat csorbáit.

Banfi Florio.

⁶⁵ Urb. Lat. 1065. f. 852: Avvisi di Venezia, dec. 15.